
Soros György

NYITOTT TÁRSADALMAK ÉPÍTÉSE: REMÉNYEK ÉS CSAPDÁK

**Beszéd az Egyesült Államok Szenátusa Külügyi Bizottságának
a nemzetközi biztonsággal, a nemzetközi szervezetekkel és az emberi
jogokkal foglalkozó albizottsága előtt (1994. augusztus 1.)**

Szívből örülök, hogy kifejtetem önöknek véleményemet a posztkommunista világot fenyegető veszélyekről. Úgy érzem, bizonyos fokig illetékes vagyok e kérdésben; sok mondanivalóm van, talán túl sok is erre a meghallgatásra.

Az elmúlt öt évben azért szenteltem időm, energiám és pénzem jó részét Közép- és Kelet-Európának, valamint a Szovjetuniónak, mert meg voltam győződve arról, hogy a szovjet rendszer összeomlása olyan történelmi jelentőségű, forradalmi esemény, amely a történelem egész későbbi alakulását meghatározza.

Alapítványhálózatot hoztam létre, amely a zárt társadalomból a nyitott társadalomba vezető átmenetet hivatott előmozdítani. Az alapítvány valójában már 1979 óta megvan, és az első helyi programot szülőhazámban, Magyarországon már 1984-ben elindítottam, de intenzívebben a szovjet rendszer összeomlásakor kezdtem vele foglalkozni. Jelenleg huszonegy országban működik alapítványom, s míg 1979-ben hárommillió, 1993-ban már háromszázmillió dollárt fordítottam működtetésükre. Jelentőségüket azonban nem elsősorban dollárokból lehet mérni, hiszen a legjobb tervek némelyike igényelte a legkevesebb pénzt.

Kezdetben zárt társadalmakkal álltam szemben, ahol a kommunista dogma jegyében az államot a párt uralta, az országot pedig az állam. Az egyén ki volt szolgáltatva a párt és az állam kényének-kedvének.

A kommunista dogma éppen azért volt hamis, mert a végső igazság szerepében tetszelgett. Csak a valóság megerősökölésével működhetett, és így sem sikerült az idők végezetéig életben tartani. A valóság és a dogma közötti szakadék egyre nyilvánvalóbb lett, az emberek gondolkodása feletti hatalma pedig megingott, míg végül a rendszer kártyavár módjára összeomlott, ami felért egy forradalommal.

1989-ben, amikor az emberek felszabadultak az elnyomás alól, volt egy euforikus pillanat, s azt meg lehetett volna ragadni a nyitott társadalom felé való átmenet elindítására. Ezt a lehetőséget láttam meg, s ez ösztönzött arra, hogy minden energiámat e folyamatra fordítsam. A pillanat azonban elmúlt, és az alkalmat elszalasztottuk.

A zárt társadalom felbomlása nem feltétlenül hozza magával a nyitott társadalom megszületését, mert az utóbbi a társadalomszerveződéseknek egy fejlettebb, kifinomultabb formája. A szabadság nem egyenlő az elnyomás hiányával. Ha egy társadalomban az emberek szabadok, szükség van olyan intézményekre is, amelyek védik ezt a szabadságot, és főként olyan emberekre, akik hisznek ezekben az intézményekben. Egy nyitott társadalomban ezeknek az intézményeknek sokkal kifinomultabbnak kell lenniük, hogy egymásnak ellentmondó vélemények, érdekek is érvényesülhessenek,

mint egy zárt társadalomban, ahol csak egyféle véleménynek, az uralkodó eszménynek van helye. Egyszóval a zártból a nyílt társadalomba vezető átmenet előre- és fölfelé vezet, s ezt az utat nem lehet külső segítség nélkül egy csapásra megtenni. Ezért fordítottam ennyi figyelmet és energiát alapítványomra. A szabad világ nyitott társadalmi azonban nem éreztek hasonló készletét. Jó szándékban nem volt hiány akkoriban Kelet-Európával kapcsolatosan, a tettek azonban elmaradtak. A kormányzati politikát Európában és az Egyesült Államokban egyaránt a megértés és az előrelátás hiánya jellemezte.

Hasonlítsuk össze a reakciókat a szovjet birodalom és a náci birodalom összeomlásakor. Annak idején az Egyesült Államok még kellően előrelátó és nagyvonalú volt ahhoz, hogy kidolgozza a Marshall-tervet, amely csodákat is művelt. Ez nem pusztán segítségnyújtás volt, hanem megteremtette a kereteket az európai országok egymás közötti együttműködéséhez is. Nemcsak szakértőket küldött Európába, hogy átadják tudásukat, hanem nagyon sok európaít hozott az Egyesült Államokba, ahol ők maguk dönthették el, hogy mit szeretnének megtanulni. Úgy tűnik, mára már elfelejtettük ezeket a pozitív tapasztalatainkat. A szovjet birodalom összeomlásakor politikailag már senki nem támogattott nagyszabású segélyterveket, a Marshall-terv pedig egyenesen csúnya szóvá lett.

Nyugati irányítás hiányában a szovjet rendszer összeomlása nem vezetett nyitott társadalmak kialakulásához. Arra sincs biztosíték, hogy ami nem született meg a forradalmi lendület hevében, majd egy lassúbb, veszélyesebb folyamat által válik valóra. Az eddigi tendenciák épp az ellenkező irányba mutatnak.

A zárt társadalom felbomlásakor a kommunizmus dogmájának lerombolása az egyetemes értékek általános tagadásához vezetett; ehelyett az egykor a szovjet birodalmat alkotó országok a saját történelmükben próbálnak valami szervezőelvet találni. Természetesen vannak kivételek, de a legjellemzőbb a nemzeti és etnikai identitás vezérelvé avatása olyan egyetemes értékek helyett, mint például a demokrácia, az emberi jogok, a jogállamiság vagy a nyitott társadalom.

Ez nagyon veszélyes, hiszen a nemzeti sérelmeket föl lehet használni arra, hogy többé-kevésbé zárt társadalom alakuljon ki, és ez konfliktusokhoz vezet: ha mozgósítani akarod a társadalmat az állam támogatására, ellenségre van szükséged, s ha épp nincs, akár teremthetsz is. Pontosan ezt tette Hitler, amikor a német nép ellenségének kiáltotta ki a zsidókat, s hasonlóan viselkednek most sokan a posztkommunista világban. Sérelmekben sajnos nincs hiány, hála a kommunista rendszereknek, amelyek keményen elfojtották a nemzeti és etnikai törekvéseket, ha azok nem a saját céljaikat szolgálták.

Noha a nacionalista vezetők között egykori ellenzékiek is vannak, általában a régi kommunisták ügyesebben tudják a saját céljaik szolgálatába állítani a nemzeti érzelmeket, hiszen másoknál több tapasztalatuk van a hatalomgyakorlásban, így nagyobb nemzeti összefogást tudnak létrehozni, mint a nyitott társadalomért küzdő demokratikus vezetők. Elég összehasonlítani, hogy népszerűségének csúcán mekkora tömegbázisa volt Jugoszláviában Szlobodán Milosevicnek, Horvátországban Franjo Tudjmannak, Szlovákiában Vladimír Mečiarnek vagy Ukrajnában Leonyid Kravcsuknak, és milyen szűk politikai bázissal kellett beérniük a nyugatiasabb, demokratikus kormányoknak Oroszországban, Lengyelországban, Bulgáriában vagy Macedóniában.

E tekintetben azonban Magyarországon, Lengyelországban és Litvániában nem nyugtalanodom az egykori kommunista pártok új keletű sikerei miatt. Ezek a pártok

ugyanis reformkommunista pártok, s amennyire csak lehet, el akarnak távolodni a kommunizmustól. Újbóli feltűnésük a politikai spektrum kiszélesedésének üdvözlendő jele. Különösen örültem, hogy a nemrég megtartott magyarországi választásokon a választók elutasították a nacionalista vonalat. A Szocialista Párt koalíciója a Szabad Demokratákkal egy jól átgondolt és egyértelműen megfogalmazott reformprogram keretében biztató előjel a jövőre. Lengyelország esetében kevésbé volt szerencsés a váltás, mivel éppen akkor jött, amikor az 1990-ben elkezdett radikális és nem fájdalommentes reformprogram kezdte volna meghozni gyümölcsét, a kormány pedig kezdetben volt jól funkcionális. A reform azonban Lengyelország esetében is visszafordíthatatlan, mert Európában talán éppen ez az ország a legdinamikusabb gazdasági téren és szellemiségében egyaránt. Legfeljebb a lendületéből veszíthet egy kicsit a reformfolyamat.

Mindent összevetve a kommunizmus feléledésére alig látok gyakorlati esélyt: a kommunizmus mint dogma halott. Az igazi veszélyt most a nacionalista diktátorok – én röviden csak NADI-knak hívom őket – jelentik. A körülmények mindenképpen nekik kedveznek: egy társadalom sokkal könnyebben mozgósítható valós vagy vélt nemzeti sérelmekkel, mint például a demokrácia vagy a nyitott társadalom elvont eszméivel. A nyitott társadalom megteremtése konstruktív folyamat, amelyet igen könnyű aláásni etnikai konfliktusok szításával.

Vegyük példaként Jugoszlávia esetét. Az elmúlt húsz évben viszonylag gazdag, a Nyugat felé nyitott ország volt, s elegendő szellemi erőforrással rendelkezett a nyitott társadalom felépítéséhez. Emlékszem, amikor 1990-ben egyszerre vezettek be pénzügyi reformokat Jugoszláviában és Lengyelországban, Jugoszlávia sokkal jobban fel volt készülve a megvalósításukra. A Nemzetközi Valutaalagnál és a Világbanknál kiképzett szakértői gárdája volt, és végül a reform sokkal jobban sikerült, mint Lengyelországban. Mindez 1990 májusában történt. Azután választási kampányával Milošević megostromolta az államkasszát, és pénzügyi instabilitásba taszította az országot. Ezzel egyszerre füstbe ment a nyitott társadalom felépítésének reménye Jugoszláviában.

Görögország példája még szembetűnőbb. Itt van egy ország, amely az Európai Unió és a NATO tagja, egyszóval a nemzetközi közösség teljes jogú polgára. Mégis sikerült az őrjöngésig fokozni az indulatokat azzal az egy szóval: „Macedónia”. Egy kicsi és gyenge szomszéd Görögországtól északra területi fenyegetéssé nőtte ki magát. Tény, hogy létezik egy kisebbség Macedóniában, amely régen elszenvedett etnikai sérelmek ürügyén irredenta álmokat dédelget. A macedón kormány azonban őszintén elkötelezte magát egy többnemzetiségű demokratikus állam megteremtésére. Saját identitása feladásán kívül minden engedményre kész. A görög közvélemény azonban a macedón szélsőségekre figyel, nem pedig a kormányra, és a görög belpolitikában ezt ki is használják.

Mindeközben a macedón gazdaság, amely már amúgy is megszenvedte a Szerbia elleni intézkedéseket, lassan összeomlik a görög embargó alatt. A nehézipar leállt, mert Macedónia az észak–déli irányú vasúthálózat mindkét végén el van vágva a világtól. A gazdasági válság veszélyezteti a politikai egyensúlyt: a többnemzetiségű demokratikus koalíciót szélsőséges erők fenyegetik szláv–macedón és albán oldalról egyaránt. A következő választások Macedónia keletkezéskorhoz vezethetnek, ami egy harmadik háborút jelent a Balkánon.

Mint láthatják, van miért aggódni Kelet-Európában. Azzal indítottam el progra-

momát, hogy az én rövid távúra tervezett akciómat példaként fogják majd követni nyitott társadalmaink lomhább, nehezekebb intézményei. Sajnos csalódnom kellett. Most már bibliai fogalmakban kell gondolkodnom: arra a bizonyos negyven évre a pusztában. A nyitott társadalomért folytatott harc nincs elveszve, mint azt Lengyelország és Magyarország példája bizonyítja, de a küzdelem hosszú lesz, sok külső segítséget fog igényelni, s ez az, amiért aggodom.

Mindig tisztában voltam vele, hogy a nyitott társadalomnak van egy végzetesen gyenge pontja, éspedig az, hogy az emberekben még az sem tudatosodik, hogy nyitott társadalomban élnek, nemhogy az, hogy a nyitott társadalom olyan érték, amiért adott esetben áldozatok árán is érdemes küzdeni. Az emberek úgy vannak a szabadsággal, mint a levegővel: akkor harcolnak érte, amikor nincs. Amikor van, elfeledkeznek róla. A szabadság azonban megszűnhet, ha elhanyagolod és nem védelmezed.

Mint mondtam, az 1989-ben kezdődött kelet-európai forradalmi események fő tanulsága, hogy a szabadsághoz nem elegendő az elnyomás hiánya, és hogy amikor egy zárt társadalom összeomlik, nem válik automatikusan nyitott társadalommá.

A baj az, hogy ezt a leckét nem tanultuk meg. A szovjet birodalom összeomlását habozás nélkül a szabad világ győzelmeként könyveltük el, ugyanakkor nem voltunk készek áldozatokat hozni avégett, hogy szabad és nyílt társadalmak szülessenek a világnak abban a részében. A következmények most már fájdalmasan nyilvánvalók, de egyelőre még tudomást sem veszünk róluk.

Mi volt a baj? Azt hiszem, megváltozott a szabadságról alkotott képünk. A második világháborúban hajlandók voltunk harcolni és áldozatokat hozni a szabadság eszméjéért, amelyet akkor nemcsak a saját országunkra vonatkoztattunk, hanem a totalitárius rendszerek béklyójában sínylődő nemzetekre is. Ez a felfogás tovább élt a háború után is: ennek köszönhető a gyarmati rendszerek felszámolása és a kommunistaellenes szövetség kialakulása.

A szabadságnak ez az eszméje azonban lassanként elhalványodott, és egy másik került a helyébe, amely a szabadságért való küzdelmet mint külpolitikai célt nyíltan elveti. Ez az úgynevezett „geopolitika”, amely szerint az egyes államoknak geopolitikai adottságaik szerint elsősorban a saját érdekeiket követve kell politizálniuk, míg a morális és etikai szempontok csak másodlagos szerepet játszhatnak. Propagandacélokra még jól jöhetnek – az otthoni vagy külföldi közvélemény mozgósítására –, de nagy bajba keveredhet az, aki el is hiszi a saját propagandáját.

A geopolitika gazdasági megfelelője a laissez faire elve volt, ami csodálatos módon újraéledt a nyolcvanas években. Mint tudják, ennek lényege, hogy ha mindenki csak a saját érdekeit követi, az összességében az erőforrások optimális kihasználásához vezet. E két fő elv határozta meg viselkedésünket a szovjet rendszer összeomlása idején, és ma is ezek vezérlelnek bennünket, ami szerintem a jelen helyzetben szánalmasan alkalmatlan magatartás.

Amíg állandó élethalálharcban álltunk a Gonosz Birodalommal, stabil világrendben éltünk: jól láttuk saját helyünket a világban. A világ rendje azért lehetett stabil, mert bármelyik fél képes lett volna a másikat megsemmisíteni, és ezért egyik sem merete a nyílt összetűzést megkockáztatni. Ugyanakkor az ellenségünkhöz viszonyítva határozhattuk meg magunkat: mi álltunk a szabad világ élén. A szovjet birodalom szétesésével felborult a világrend, és ami még rosszabb, mi elvesztettük identitástudatunkat. Továbbra is nagyhatalom és a szabad világ vezetője akarunk lenni, de már nem tudjuk, hogy ez mit jelent. Nem tudjuk már, mi a „szabad világ”, és ami még rosszabb,

nem tudjuk, hogy kiálljunk-e érte, hiszen meggyőztük magunkat, hogy életmódunk lényege a saját érdekeink követése, ahogy azt a geopolitika és a laissez faire tanítja.

Sok szempontból példa nélküli a mostani helyzet. A múltban a békét és a biztonságot vagy egy birodalmi erő szavatolta, vagy több nagyhatalom erőegyensúlya, esetleg a kettő kombinációja, most azonban ezek közül az egyik változat sem létezik. Az Egyesült Államoknak nincs annyi ereje és nem is érdeke, hogy úgy uralja a világot, mint Nagy-Britannia a XIX. században. Nagy-Britanniának annyi hasznot hozott a gyarmatbirodalom, hogy megérte fenntartani a flottáját; az Egyesült Államok már nem mondhatja el magáról, hogy a szabad kereskedelem fő kedvezményezettje, és nem engedheti meg magának, hogy az egész világ csendőre legyen. Ehelyett a kollektív cselekvésre kell támaszkodnunk, anélkül hogy tudnánk, mi a kollektív érdek. Mindebből veszélyes hatalmi űr keletkezett. Azt lehetett remélni, hogy az ENSZ majd betölti ezt az űrt, de az ENSZ sem tehet többet, mint amire az őt felépítő nemzetek képesek. Sőt általában még annyit sem, mert a tagországok saját érdekeiket a közös érdek rovására valósítják meg. A szervezetet magát a bürokrácia vezérli, amelyet sokkal jobban érdekel a saját fennmaradása, mint az egész civilizáció túlélése. Még soha nem fordult elő a világ történetében, hogy a békét egy nemzetközi szervezet tartotta volna fenn, és nincs okunk azt hinni, hogy ez most lehetséges.

Mit lehet tenni? Nem tudok választ adni valamennyi felvetett problémára, egy javaslatom azonban volna: tegyük a nyitott társadalmak kialakítását és védelmét külpolitikánk egyik céljává, a volt szovjet érdekszféra esetében pedig ez legyen külpolitikánk fő célkitűzése. Azért húzok választóvonalat itt a volt szovjet érdekszféra és a világ többi része közé, mert a szovjet rendszer véglegesen összeomlott, ami pedig a helyén kialakul, az döntően befolyásolja majd a történelmet és így a mi jövőnket is. A világ többi részén a nyitott társadalmak támogatása egy a számos cél közül, a volt szovjet érdekszféra esetében azonban ez az elsődleges cél. Olyannyira, hogy szerintem még a nukleáris kérdést is megelőzi.

Nyitott társadalmakon olyan szerveződést értek, amit megközelítőleg demokráciának hívhatunk, ennél azonban több is rejlik benne. Nemcsak demokratikusan megválasztott kormányt jelent, hanem olyan társadalmat is, amely felett nem hatalmaskodik az állam: tehát a civil társadalom erős, és a jog uralkodik. Nem elég, hogy a többség támogassa az államot, az államnak is tiszteletben kell tartania a kisebbségeket és a kisebbségi véleményt. Egyszóval a kommunizmus és a szabad világ fogalomrendszerre helyett a nyitott és zárt társadalom fogalmaiban való gondolkodást javaslom. A régi meghatározás amúgy is sántított, mert a kommunizmusellenességgel igazolni lehetett olyan viselkedésmódokat, amelyek nem voltak összeegyeztethetők a nyitott társadalommal. Az új fogalmi keretekben az határoz meg bennünket, hogy miért harcolunk, nem az, hogy mi ellen. Olyan nézőpontot ad, ami igencsak hiányzik manapság. Egyértelművé teszi például, hogy ma a nacionalista diktátorok ugyanolyan veszélyt jelentenek, mint egykor a kommunizmus.

Hogyan lehet lefordítani ezt a nézőpontot a politikai döntések nyelvére? Először is olyan erős Európára van szükségünk, amely képes politikai döntéseket hozni. Hogy ez mennyire hiányzik ma, azt szomorúan bizonyította a boszniai tragédia is. Másodszor az Európai Uniónak nyitottabbá kell válnia, különösen Kelet-Európa felé, nem szabad pusztán önmagát védelmező erődítményt kiépítenie. A kelet-európai országoknak látniuk kell maguk előtt az Európai Unióhoz való csatlakozás egyértelmű lehetőségét, hogy megvalósíthassák a nyitott társadalomba való átmenetet. Nagyobb

szükségük van a külföldi magántőkére, mint állami segélyakciókra, az Európai Unióhoz való csatlakozás kilátása pedig a legjobb módja a magánberuházók becsalogatásának. Ha nem is az Európai Unió összes országa, de azt hiszem, Németország és az Egyesült Államok is egyetért ezzel.

Harmadszor a NATO-nak – amely lényegében Észak-Amerika és Európa szövetsége – az új világrend alapkövének kell lennie. Hogy szükség van-e közvetlen kapcsolatra a NATO és ázsiai szövetségeseink, például Japán és Dél-Korea között, az nyitott kérdés. Egy azonban biztos: a NATO nem képes betölteni a szovjet birodalom összeomlásával keletkezett hatalmi űrt; szükség van egy szövetségre a NATO és Oroszország, valamint volt szövetségesei között. A NATO-t ki lehet bővíteni az Európai Uniótagságra esélyes közép-európai országokkal, ha azonban Oroszországot is belevesztjük, annyira fel fog hígulni, hogy léte elveszíti értelmét. Így született a „Partnerség a békéért”, ami azonban jelenlegi formájában meg sem közelíti azt a funkciót, amire szánták. Alig több üres gesztusnál. Méltó utóda a Bush-adminisztráció üres és halogató politikájának, és ezt így értékeli Moszkvában is. Igencsak hasznos lenne tehát az új szemléletmód.

Azt mondtam, hogy Oroszországnak és a többi szovjet utódállamnak külső segítségre van szüksége, hogy előre tudjanak lépni a belső átalakulásukban. A külső biztonsági kérdéseket nem tekintik fenyegetésnek, sokkal inkább olyan lehetőségeknek, amelyekkel elterelhetik a figyelmet a gazdasági kudarcokról, és politikai támogatást szerezhetnek. Ebben a helyzetben a „Partnerség a békéért” önmagában szükségképpen üres gesztus marad. Ahhoz, hogy megteljen értelemmel, egy „Partnerség a jóléért”: egy újabb Marshall-terv is kell.

Ez az elképzelés nem olyan neveltséges, mint ahogy elhitettük magunkkal. Támogathatná a Világbank különleges lehívási jogok bevezetésével, és ha ez sikerrel jár, a lehívott összegek teljes egészükben megtérülnének. Ez megoldaná a térség legégetőbb politikai problémáját, vagyis azt, hogy miképpen lehet közös gazdasági területet kialakítani Oroszország totális dominanciájának elkerülésével. E tekintetben a nemrég Ukrajnában megválasztott elnök, aki komolyan foglalkozik a gazdasági reformokkal, olyan lehetőséget kínál, amit, remélem, nem fogunk elszalasztani. Egy valódi „Partnerség a békéért” egy „Partnerség a jóléért” programmal együtt biztos alapja lehetne az új világrendnek. Nélküle viszont világrendetlenség vár ránk.

Hadd fejezzem be beszédemet Macedóniával, amely világos példa arra, miképpen kerülhetünk el egy mázsa bajt egy gramm előrelátással. Elsőrendű fontosságot kellene tulajdonítanunk annak, hogy segítsünk e kicsiny országnak, amelynek demokratikus, többnemzetiségű kormánya van, de gazdasága rajta kívülálló okok miatt az összeomlás határára került.